

DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.007>

УДК 330.342.14:330.342.151](510)

JEL: A13, B14, D50, E3, N14, P10, P20, P30, P50

Колодко Гжегож В., професор економіки

директор організації "Transformation, Integration and Globalization Economic Research" (TIGER¹) при Козьмінському університеті у Варшаві²,

член Європейської академії мистецтв і наук

ORCID 0000-0001-7015-5612

e-mail: kolodko@tiger.edu.pl

СОЦІАЛІЗМ ЧИ КАПІТАЛІЗМ? *TERTIUM DATUR*

Чи продовжує Китай будувати соціалізм? А чи вже побудував капіталізм? А, може, і те, й інше? Чи ні те й ні те, бо в процесі ринкових реформ, які істотно відходять від традиційного соціалізму, сформувалося щось геть відмінне від класичних політичних і соціально-економічних конструкцій, відомих із XX століття? Одні автори вважають, що в Китаї вже певний час капіталізм, інші впевнені, що в країні розвивається соціалізм, звісно, з китайською специфікою. Дефіцити успішно компенсовано, проте економічна система не є збалансованою і нині продукує надлишки. То це соціалізм, як стверджує китайська влада, чи капіталізм, як вважають багато економістів? Третього не дано? Зовсім ні, є й інші варіанти інтерпретації китайського політичного та соціально-економічного устрою, і найдивовижнішу з них пропонує сучасний Китай, який демонструє протягом останнього покоління унікальну внутрішню конвергенцію. Елементи соціалізму нерозривно пов'язуються з елементами капіталізму і навпаки, створюючи інакшу, нову якість. Tertium datur.

Ключові слова: порівняльна економіка; капіталізм; соціалізм; комунізм; постсоціалістичні перетворення; держава; володіння; підприємства; дефіцит; дефіцитофляція; Корнаї; Китай.

Дискусія про сутність китайської системи не є новою, принаймні, поза межами самого Китаю, адже тут уже протягом трьох поколінь постійно декларують, що в країні саме соціалізм. У кращому випадку це слово супроводжується визначеннями, які з роками змінюються, або різними штучними поясненнями. Коли я відвідував Китай уперше, в 1989 р., не мав сумніву, що це соціалістична держава, хоча цей соціалізм відрізнявся від краще знайомого мені соціалізму в країнах Центральної та Східної Європи та СНД і в Радянському Союзі. Коли я приїжджаю до Китаю нині, то часом сумніваюся в тому, що це досі соціалізм, і водночас не впевнений, що це вже капіталізм.

То все-таки що ж це? Просто перехідний період від однієї формації до іншої, тут – від соціалізму до капіталізму, чи інша система, що заслуговує на власну назву? Чверть століття тому ми в країнах ЦСЄ жартували, що, хоча перехід від капіталізму до соціалізму й виявився можливим, принаймні до певної міри, трансформація у зворотному напрямі – від соціалізму до капіта-

¹ Дослідження з трансформації, інтеграції та глобалізації (www.tiger.edu.pl).

² Див.: www.alk.edu.pl

лізму – неможлива, так само як із жеребця можна зробити мерина, але не навпаки... Та це, безперечно, сталося, принаймні, в постсоціалістичних країнах, які увійшли до складу Європейського Союзу³. Однак Китай дотримується власного шляху. Куди він привів країну і куди поведе далі?

1. Економіка – суспільство – держава

Про капіталізм і соціалізм написано дуже багато. Тут немає потреби робити огляд літератури на цю тему, хоча варто зазначити, що протягом усього періоду, коли відповідні системи співіснували і протистояли одна одній, тобто протягом більшої частини ХХ ст., цим термінам приписували різне значення, особливо під час інтелектуальних, наукових, ідеологічних і політичних дебатів. Така плутанина у визначеннях і відсутність методологічної дисципліни простежується й нині. Не дивно, що в теоретичній дискусії про те, що таке капіталізм, й особливо – що таке соціалізм, консенсусу не було ніколи. Для визначення капіталізму ми зазвичай називаємо його соціально-економічною системою, що ґрунтується на приватному капіталі, який прагне максимізувати свій прибуток (або, інакше кажучи, на переважанні приватних коштів виробництва), і на вільному ринковому обміні, – тоді як питання визначення соціалізму було і залишається набагато складнішим.

Складність тут зумовлена багатьма причинами, основною з яких є плутанина, спричинена розглядом одного й того самого питання в іншому ракурсі або різних питань в одній перспективі. Так, для політолога ключове значення мають спостереження та інтерпретації різних варіантів здобуття й використання влади, а також функціонування держави та її інституцій, тоді як для соціолога суттєвими є суспільство й механізми, що регулюють взаємодію груп населення. Економіст, зі свого боку, здебільшого зосереджується на спостереженні й аналізі повторюваних економічних явищ і процесів та на їх поясненні, і, якщо йдеться про нормативну (розпорядчу) економічну науку – на формулюванні рекомендацій щодо економічної політики та стратегії зростання. При тому, хоча в усіх трьох випадках послуговуються тими самими термінами "капіталізм" і "соціалізм", вживаються вони в різних значеннях. Ці терміни позначають, передусім, економічний устрій, але також явно мають стосунок і до суспільства й культури, а також до держави і права. Насправді капіталістичними чи соціалістичними можуть бути не лише економіка, а й суспільство і держава.

Ключове значення має той факт, що у нас колись був реальний соціалізм – той, що функціонував на практиці, – від Радянського Союзу до Китаю, від Польщі до Югославії, від В'єтнаму до Куби, від Камбоджі до Ефіопії. Наголосимо відразу, що навіть у цих країнах він різнився, іноді досить значно. Окрім того, розбіжності були не лише просторові – скажімо, між Монголією й Угорщиною, Албанією й Чехословаччиною – а й часові, скажімо, між Польщею першої половини 1950-х і другої половини 1980-х років. Але теоре-

³ Нині членами Європейського Союзу є одинадцять постсоціалістичних країн ЦСЄ. Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина і Словенія вступили до ЄС у 2004 р., Болгарія й Румунія – у 2007 р., а Хорватія – у 2011 р.

тично в нас усіх був соціалізм, який іноді називали – особливо в Радянському Союзі – науковим соціалізмом. Соціалізм, який начебто був чи мав бути, але на практиці його чомусь завжди бракувало...

До речі, якщо йдеться про реальний соціалізм, не буде зайвим зазначити, що те саме стосується й реального капіталізму. Цей реальний капіталізм, який існує на практиці, загрузнув у кризах, економічних лихах і політичних маніпуляціях, у скандалах, спричинених як недбалістю, так і нечесністю, з неподоланим розривом між заявленими і практичними цілями, і він настільки відрізняється від описаного в підручниках, чи – якщо хочете – його виправдання так мало відповідає реальності, що нам уже потрібна інноваційна теорія сучасного капіталізму (Heilbroner and Milberg 1995, Ormerod 1997, Stiglitz 2007, Csaba 2009, Roubini and Mihm 2010, Kolodko 2011, Phelps 2013, Galbraith 2014, Tirole 2017), яка б ліквідувала розрив між тим, що відбувається в реальному світі, і тим, що написано в книгах. Звідси – те, що я називаю новим прагматизмом (Kolodko 2014b, Bałtowski 2017, Galbraith 2018).

Отже, реальність відрізнялася від теоретичної перспективи, часом настільки, що наступні видання тих самих академічних робіт дедалі більше відрізнялися від попередніх видань, оскільки ігнорувати реальність вже ставало неможливо. Досить порівняти підручники "Політична економія соціалізму" європейських авторів, опубліковані протягом одного покоління – в 1950-х і 1970-х роках. Хоч як дивно (і дуже важливо), вони значно більше різнилися в Польщі й Угорщині, ніж у Болгарії та НДР. Причина насамперед у тому, що через різні реформи, які послабили гамівну сорочку націоналізованої й централізованої економіки, обличчя реального соціалізму в перших двох країнах значно змінилося (так само як у Югославії, яка прямувала власним особливим, але все-таки соціалістичним курсом). Тому змінилося й відображення економіки в політичній і науковій літературі. З країн, малочутливих до реформ, найортодоксальнішими були маоїстська Албанія (до речі, найбідніша країна в Європі) й Румунія, – там підручники могли перевидавати без особливих змін.

Тут дозвольте мені зробити відступ. Пам'ятаю, як через недосконале планування публікації книги "Економіка перехідного періоду" в Радянському Союзі у 1980-х роках залишилося багато невикористаних обкладинок. Червоних, із позолоченими літерами, адже книгу було присвячено переходу від капіталізму до соціалізму. На початку 1990-х років ці обкладинки використали при виданні книги із такою самою назвою, проте цього разу йшлося про перехід від соціалізму до капіталізму...

Розмаїття типів капіталізму та соціалізму описує Маріо Нуті, наводячи цікаву класифікацію. Він зазначає, що "початковий соціалістичний проект складається з узятих у різних пропорціях чотирьох складників:

- а) панування державної власності й підприємництва;
- б) рівності громадян і значного обсягу державного споживання;
- в) економічної демократії й загальної участі в економічній діяльності;
- г) громадського контролю над основними економічними показниками (зайнятістю, доходом, накопиченням, зростанням, інфляцією, внутрішнім балансом, зовнішнім балансом).

Розгляньмо тільки системи, що за кожним із цих чотирьох показників характеризуються двома оцінками: 0 = відсутність або незначна присутність і 1 = значна присутність. Отже, можна побудувати шістнадцять альтернативних моделей: деяких із них ніколи не існувало, інших більше не існує, і є такі, що існують і нині" (Nutti 2011).

Відповідно до запропонованої класифікації, одним із варіантів був соціалізм із китайською специфікою, створений у 1980-х і 1990-х роках, – це тип 1101. Водночас, із початку цього століття, з огляду на те, що державна власність, як і раніше, домінує в банківській сфері, яка контролює доступ до інвестиційних кредитів і їхню вартість, Китай являє собою тип 1000, у якому більше від державного капіталізму, ніж від соціалізму. Згідно з класифікацією, центральне планування в радянському стилі у 1928–1990 рр. належить до типу 1101, а югославська модель періоду 1950–1990 рр. – до типу 1011. Класичний капіталізм – тип 0000, а ідеальний комунізм – утопія, яку ніколи й ніде не було реалізовано, – без держави як зайвого примусового механізму, з економікою достатку (а отже, і планування більше не потрібно), із спільною державною власністю, з правилом "від кожного – за здібностями, кожному – за потребами" – це тип 1111. Ідеальна соціал-демократія, також досі ще ніде не реалізована, – це тип 0111.

Сучасні Польща й Угорщина – як і інші постсоціалістичні країни – члени Європейського Союзу – вже є капіталістичними економіками (тип 0000), хоча чітко простежується, що для цієї класифікації потрібні деякі уточнення, що виключає застосована тут бінарна система (0 чи 1). Справді, є всі підстави стверджувати, що ці дві країни – колишні піонери ринкових реформ у 1970-х і 1980-х роках – належать до типу 0101, з огляду на відносно незначну нерівність у доходах і досить високий рівень громадського контролю над економічними процесами, який не можна ігнорувати. Звісно, немає сенсу, скажімо, додавати до 0 та 1 проміжне значення 0,5, адже тоді в нас буде не 16 можливих комбінацій, а 81. Натомість, класифікуючи конкретну країну за бінарною системою, краще додатково навести характеристику цієї країни з обґрунтуванням вибору бінарного показника (тобто чому зрештою обрали 0 чи 1).

Отже, є різні країни – зі своєю державою, суспільством, культурою та економікою, – які називають соціалістичними. Згадаймо, що, з одного боку, нацистську Німеччину колись створила партія, фашистська за природою, у назві якої фігурувало слово "соціалістична", доповнене приставкою "націонал-". З іншого боку, в деякого соціалізм асоціюється з чимось позитивним, а саме із соціальною ринковою економікою скандинавських країн – Данії, Фінляндії, Норвегії і Швеції. У цьому контексті, щоби відрізнити їх від країн ЦСЄ і Радянського Союзу, в західній літературі, що частіше належить до науки політичної, ніж до економічної, країни останньої групи називають комуністичними – державами й економіками. Це ще більше ускладнює дискусію, адже в цьому випадку ми мали б одночасно три суспільно-економічні формації: капіталізм (наприклад, Італія), соціалізм (наприклад, Швеція) і комунізм (наприклад, Чехословаччина).

З низки причин така класифікація не видається переконливою. Загалом комунізм також має багато тлумачень – від "привида, що блукає Європою",

як його назвали 170 років тому Маркс і Енгельс у "Комуністичному маніфесті" (Marx and Engels 2011), до так званого воєнного комунізму в Росії сто років тому – утопічного суспільного ладу з достатньою кількістю товарів і послуг та соціальною справедливістю, який одного чудового дня мав прийти на зміну соціалізму. Протягом усіх років "холодної війни", яка зрештою велася переважно на ідеологічному й політичному фронті, у такий спосіб залучаючи до своєї борні суспільні науки, зокрема економіку й соціологію, реальність, що існувала на схід від Ельби, на Заході називали "комунізмом", а на Сході переважав термін "соціалізм". Отже, два терміни вживали для опису того самого соціально-економічного середовища.

Цікаво, що в більшості країн ЦСЄ навряд чи хтось називав суспільно-економічну реальність 1945–1989 рр. "комунізмом", адже цей "комунізм" лише мав колись "настати" (Walicki 1995). Водночас із 1990 р. термін "комунізм" почали повсюдно вживати для позначення соціалістичної епохи вже минулого на той час періоду, а період після 1989 р. назвали "посткомуністичним". Я сам зіткнувся з цією невідповідністю, але це було пов'язано зі сприйняттям деяких моїх робіт західним читачем. Річ у тім, що в назві однієї з моїх книг було слово "постсоціалістичний" (Kolodko 2000a), а в назві іншої – "посткомуністичний" (Kolodko 2000b), хоча в обох випадках йшлося про той самий період, що настав після епохи реального соціалізму. Цікаво, що десять років тому Корнаї після своєї лекції в Гарварді поєднав ці слова в назві однієї книги: "Соціалістична система: політична економія комунізму" (Kornai 1992).

Незважаючи на те, що саме наука з її строгістю й методологічною чіткістю має визначати категорії, якими ми послуговуємося й інтерпретуємо, а також пояснювати явища й проблеми, які ми досліджуємо, а потім і встановлювати правильну термінологію для публічних обговорень, часто все відбувається навпаки. Тоді як газети мали б частіше використовувати мову науки, на практиці саме наукові кола запозичують мову газет. Певні терміни, часом некритично й досить необдуманно, запозичуються з розмовної мови й поширюються в науковому дискурсі (Wheen 2004). Це стосується й термінологічної пари "постсоціалістичний" і "посткомуністичний". Плутанина з цими словами призвела до того, що у 1990-х роках усі республіки колишнього Радянського Союзу розглядали як "постсоціалістичні", навіть ті, в яких частка приватного сектора була набагато нижчою, ніж у польській економіці у 1980-х років. Тоді вона становила не менш як 20% ВВП, але нікому не спадало на думку називати тодішню Польщу постсоціалістичною країною. Це абсурд, коли у 2018 р. ми чуємо, що Польща чи Угорщина – країни з порівняно вільними ринками й лібералізованими впродовж трьох десятиліть економіками – були у 1988 р. комуністичними, а Туркменістан, у якого навіть зараз частка приватного сектора нижча, ніж була тоді в Польщі й Угорщині, – капіталістична країна. Якщо, звісно, не додамо, що це саме пострадянський державний капіталізм, нова унікальна категорія в класифікації економічних систем (тобто тип 1001, із пострадянськими характеристиками).

Водночас майже всі постсоціалістичні країни, зокрема й Китай, який досі не визнає себе таким, – втиснули в іншу категорію, якою почали бездумно зловживати як у політичних оглядах, так і в дослідженнях: "ринків, що роз-

виваються" чи, дослівно, "народжуються" або "формується" ("emerging"). Отже, ми "формуємося" – у Хорватії і В'єтнамі, у Росії та Китаї, у Казахстані та Сербії, у Вірменії й Словенії. Наразі "сформувалася" лише Польща, оскільки вона "відтепер вважатиметься в огляді FTSE Russell не ринком, що розвивається (FTSE Emerging All Cap), а розвиненим ринком (FTSE Developed All Cap Ex-US). Країна перейде до відповідної групи, де вже значаться 24 країни, зокрема Німеччина, Франція, Японія й Австралія. Польща – перша країна Центральної і Східної Європи, статус якої буде підвищено до рівня "розвиненого ринку" (Emerging Europe 2017).

Отже, "ринок, що формується", вже не є соціалізмом із його відсутністю механізму вільного ринку, але ще не є капіталізмом із його зрілим ринком. За такого підходу до цього питання протиставлення соціалізму капіталізму за ознакою "працює ринок чи ні" втрачає актуальність. І тоді обговорення стає менш ідеологізованим і політизованим і більш практично орієнтованим. Тому буде менше емоцій і політичної непримиренності, коли з'ясуватимемо, чи маємо справу з реформованою плановою економікою, а чи з ринковою економікою і яка це економіка – досі державна чи вже приватна. І це стосується обговорення ситуації не лише в сучасному Китаї, а й у таких країнах, як Узбекистан чи Азербайджан.

Ось чому далі я відходжу від цих таксономічно важливих суперечностей і, щоби не ускладнювати питання ще більше, лише зауважу, що один із кандидатів у президенти США у 2016 р. Берні Сандерс називає себе соціалістом, тоді як Еммануель Макрон, обраний президентом Франції у 2017 р., був міністром економіки в уряді соціалістичного президента Франсуа Олланда. Жодного з них, із їхніми політичними поглядами, ніколи не прийняли б до партій, які перебували при владі в Центральній і Східній Європі до 1989 р., і зараз не прийняли б до так званої Комуністичної партії Китаю. Я кажу "так званої", бо яка ж це комуністична партія, якщо вона відкрито визнає чи навіть схвалює типові ознаки капіталістичної економіки, такі як прагнення приватного капіталу до прибутку, високий рівень безробіття, найпоширеніші форми соціальної ізоляції і значна нерівність у доходах, набагато вища, ніж у багатьох капіталістичних країнах⁴.

Це аж ніяк не вичерпує плутанини у вживанні термінів "соціалізм" і "соціалістичний", оскільки колись існувала ідея утопічного соціалізму, породжена, зокрема, французами Анрі де Сен-Симонсом (1760–1825) і Шарлем Фур'є (1772–1837), і були спроби її реалізації, наприклад, тим-таки Фур'є в колонії Ла Реюньон у Техасі або валлійцем Робертом Оуеном (1771–1858) спочатку в Нью-Ланарк у Шотландії, а потім також у США. Доречно додати, що й у наші дні не бракує ідеологів утопічного соціалізму, хоча через репутацію, якої набув реальний соціалізм, і невелику привабливість сучасних лівих програм, у них дуже мало прихильників. Про це свідчать і відверто жалюгідні резуль-

⁴ Значення індексу Джині у Сполучених Штатах становить приблизно 0,4, тоді як у Китаї – приблизно 0,46. Хоча з методологічних причин і через відсутність точних даних ці показники не є точно порівнянними, можна припустити, що вони досить точно відображають диспропорції в розподілі доходів двох найбільших економік світу.

тати відповідних партій на нещодавніх виборах навіть у європейських країнах, де в минулому партії із соціалістичною орієнтацією, а також лейбористи та соціал-демократи виглядали цілком пристойно.

І ще одне не менш важливе міркування щодо цього питання: нині існують гібридні й малоефективні, а іноді й схильні до криз суспільно-політичні режими, які називають соціалізмом як їхні противники, так і ідеологи й прихильники. Не маю на увазі ту карикатуру на соціалізм, яку створив колишній президент Зімбабве Роберт Мугабе, який на початку ХХІ ст. заявив про готовність запровадити централізовану контрольовану економіку, тоді як насправді його політика допустила розквіт украй корумпованого державного капіталізму; я б радше відніс до таких режимів примітніші латиноамериканські експерименти, такі як "соціалізм ХХІ століття" Уго Чавеса та його наступника на посаді президента Венесуели Ніколаса Мадуро, або ж "соціалізм ХХІ століття" в Болівії, Еквадорі та Нікарагуа.

Усі ці змішані системи з елементами політики, яку дехто вважає соціалістичною, фактично є соціально орієнтованими капіталістичними економіками, які функціонують у менш економічно розвинених країнах. Хосе Мухіка, колишній партизан із Тупамарос, а пізніше (у 2010–2015 рр.) – лівий президент Уругваю, каже: "Існує фундаментальна проблема: ви не можете створити соціалізм за допомогою декрету. У нас, у лівих, є схильність закохуватися в предмет наших мрій, а потім плутати його з реальністю" (Anderson 2017, с. 42). Мадуро ж, побачивши, які убогі результати принесла венесуельська версія "соціалізму ХХІ століття", доходить висновку: "Кажучи про робітничий клас, Маркс зауважував, що потрібен час, аби змінити історію. Маркс мав рацію. Це тривала боротьба" (там само, с. 53). Для цього потрібно більше часу, ніж ми маємо...

Якщо обговорення вибору між капіталізмом і соціалізмом для бідної (ВВП на душу населення – 7 200 дол. США згідно з паритетом купівельної спроможності (ПКС)) і невеликої (населення – 11 млн осіб) Болівії, безумовно, є цікавим, то обговорення такого вибору для Китаю, який швидко збагачується (ВВП на душу населення – 15 400 дол. США згідно з ПКС) і залишається гігантським за кількістю населення (1380 млн осіб), просто-таки захоплює. Болівія не вплине на долю людства. А Китай ніяк не може на неї не вплинути (Halper 2010, Kissinger 2011 and 2014, Shambaugh 2016, Kolodko 2017).

2. Соціалізм і економіка дефіциту

У теорії, за соціалізму ефективне центральне планування мало забезпечувати економічну рівновагу, проте за реального соціалізму – і це відчули на собі сотні мільйонів людей – ніякої рівноваги не було. Фактично це була економіка системного дефіциту; існувало постійне переважання потоку попиту над потоком пропозиції з усіма негативними наслідками такого дисбалансу. Це відбувалося як у сфері виробництва (сектор підприємств), де дефіцити порушували безперервність виробництва, а це, в свою чергу, спричиняло зниження ефективності порівняно з альтернативним рівноважним сценарієм (Kornai 1971), так і в сфері споживання (сектор домашніх господарств), – і від цього дисбалансу особливо страждало населення. Масштаби дефіцитів були

різними, і вони різнилися в часі й просторі. Вони менш гостро відчувалися у країнах, які не експериментували з частковою лібералізацією цін, і водночас мали сувору систему контролю над заробітною платою і цінами (в Чехословаччині й НДР), а найбільш відчутними – у Польщі після непослідовних реформ кінця 1980-х років (Kolodko 2000a).

Дефіцити виникали в усіх соціалістичних країнах, тобто в економіках, що ґрунтувалися на перевазі, а іноді навіть на цілковитому пануванні державної власності, на центральному плануванні обсягу і структури виробництва, а також на контролі над зарплатами й цінами. Пропозиції продукції – як товарів, так і послуг, – не вистачало для збалансування попиту. Звісно, масштаби та ступінь дефіцитності для різних видів продукції різнилися.

Слово "дефіцит" було, в принципі, нетиповим для підручників із економіки в країнах реального соціалізму, поки Янош Корнаї (1980) не надав йому статусу однієї з фундаментальних категорій централізованої планової соціалістичної економіки⁵. Окрім того, він зазначив нерозривний зв'язок між цими двома економічними категоріями, тобто соціалізмом і дефіцитом. Якщо є соціалізм, є дефіцит. Якщо є дефіцит, є соціалізм⁶.

Хоча в жодній економіці в регіоні ЦСЄ, не кажучи вже про Радянський Союз, із його сильним акцентом на важкій промисловості й високих витратах на озброєння, недоліки так і не було успішно викорінено, періодично траплялися випадки, коли пропозиція споживчих товарів була порівняно прийнятною і близькою до рівноваги. Це не був повноцінний самодостатній споживчий ринок, але це й не була болісно дефіцитна економіка; це був ринок виробника, оскільки, за порівняно невеликої пропозиції, він диктував споживачеві, як поводитися і що купувати.

Стан повної, ідеальної ринкової рівноваги має місце – лише теоретично – за вільних цін, які "очищують ринок"; уся пропозиція (Ψ) продається, весь попит (Π) задовольняється:

$$\Pi_1 = \Psi_1 \quad (1)$$

Ринок виробника являє собою ситуацію з невеликим переважанням потоку попиту над потоком пропозиції, що часом спричиняє такі незручності, як вимушене придбання менш бажаної продукції (наприклад, купівля дивана з бордовою оббивкою замість бажаної бежевої або теплого пива замість холодного). На практиці це означало блукання магазинами в пошуках бажаного товару, яке закінчувалося тим, що товар або зрештою знаходили і купували, або купували його заміник нижчої якості. Можлива також інша ситуація:

$$\Pi_2 > \Psi_2 \quad (2)$$

⁵ До речі, показово, що в польському виданні "Економіка дефіциту" назва не зовсім така, вона звучить менш загрозливо: "Niedobór w gospodarce" (Kornai 1985). У зворотному перекладі це читається як *дефіцит в економіці*, а це не те саме, що *економіка дефіциту*.

⁶ Дефіцит іноді виникав і в капіталістичних країнах, зокрема США та Японії, й особливо Великій Британії під час Другої світової війни (Charlesworth 2003). Це було зумовлено адміністративними заходами, вжитими для придушення інфляційного зростання цін. Такий дефіцит зазвичай супроводжувався поширенням карткової системи.

Це ринок споживача. На такому ринку споживач має перевагу над виробником, постачальником і продавцем. Споживач може не поспішати купувати, він може обирати і замінювати товар, перебирати чи торгуватися. У такій ситуації ще немає структурно надмірних запасів і втрат товарів, оскільки зрештою товари продаються:

$$P_3 < \Psi_3 \quad (3)$$

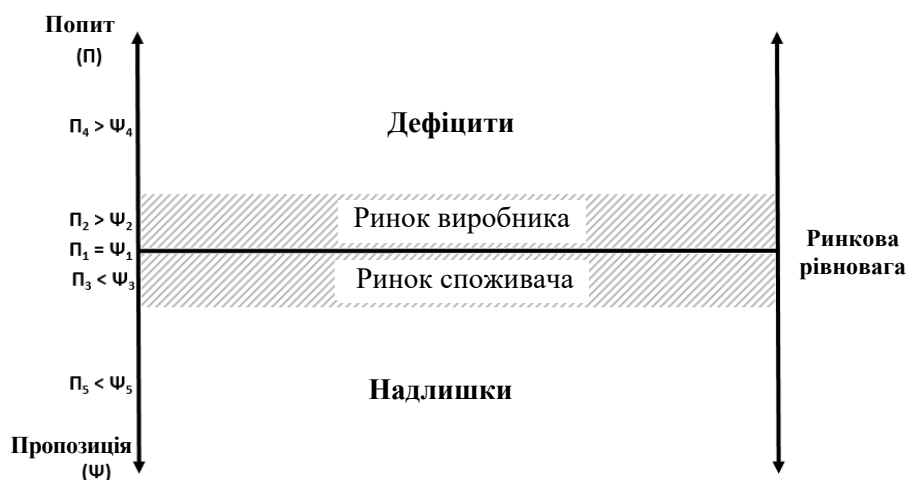
Коли переважання попиту над пропозицією є високим і має структурний характер, що означає постійну нездатність придбати бажаний товар, і коли втрачений час покупця перевищує його терпіння, маємо справу з економікою дефіциту:

$$P_4 > \Psi_4 \quad (4)$$

І навпаки: коли всі товари, що постачаються на ринок, уже не можна продати – навіть із застосуванням різних маркетингових прийомів і з величезними витратами на рекламу – й частина цих товарів пропадає, маємо справу з економікою надлишків (економікою перевиробництва):

$$P_5 < \Psi_5 \quad (5)$$

Ці варіанти можна графічно представити так:

**Діаграма 1. Ринок виробника (з дефіцитом)
порівняно з ринком покупця (з надлишками)**

Джерело: складено автором.

Порушити хиткий кордон і перейти від ринку виробника до дефіциту було набагато простіше, ніж повернутися назад. Було також важко перейти від ринку виробника до відносного балансу. В Угорщині такого балансу, з елементами ринку покупця, було успішно досягнуто завдяки ринковим реформам після 1968 р., а в Польщі – на початку 1970-х років, до речі, значною мірою завдяки кредитам, охоче наданим капіталістичним Заходом. Тому елементи споживчого ринку було посилено ціною виникнення зовнішнього дисбалансу, який призвів до зростання зовнішнього боргу. Це зростання тривало до того рівня, коли борг стало неможливо обслуговувати.

Тому, коли в першій половині 1970-х років ми поїхали з Варшави до Будапешта, то вважали – й небезпідставно, – що там ситуація трохи краща. Однак, коли хтось із нас не знайшов джинсів потрібного розміру і змушений був втискуватись у менші, а замість бажаного довгограючого диска Led Zepplin хтось вийшов із магазину на вулиці Леніна з диском групи Procol Harum, ми зрозуміли, що дефіцит є й там. І, звісно, в менш помітних сегментах ринку, наприклад, на ринках житла, автомобілів, телефонів, іноземної валюти для поїздок за кордон – дефіцит був ще більшим. Хай там як, в Угорщині дефіцит був порівняно низьким. Цікаво, що водночас автором теорії економіки дефіциту є саме угорський економіст, хоча в румунів і болгар, росіян і українців, словаків і чехів, безумовно, було більше можливостей для відповідних спостережень...

Безперечно, "Економіка дефіциту" Корнаї дуже вплинула на стан умів, а тому – на економічну політику в соціалістичних країнах. Не відразу, не в усіх і не однаковою мірою, але загалом вплив був величезним. На жаль (або, принаймні, на жаль для реального соціалізму), спроби усунути дефіцит шляхом підвищення гнучкості цін і перетворення їх на частково ринкові закінчилися невдачею. Саме на частково ринкові, адже ніде – навіть у найбільш ринкових економіках Польщі й Угорщини – їх регулювання повністю не знімалося⁷.

З огляду на саму сутність реального соціалізму, який за своєю догматикою вживав заходів проти надмірного підвищення цін і створював гарантії доступу до продуктів і послуг для всіх груп населення, реформи ціноутворення просто не могли бути ефективними. Почасти вони полягали в тому, що держава підвищувала ціни до рівня, який урівноважував попит із пропозицією, і почасти – у знятті цінових обмежень ("дерегулюванні" цін), що дозволяло цінам змінюватися під впливом вільного ринку. Коли неминуче за таких реформ підвищення цін супроводжувалося частковими компенсаціями збільшених витрат на проживання, це називалося "реформи цін і доходів". Політика такого типу, яка здебільшого стосувалася сфери споживання, оскільки в виробничому секторі держава тримала ціни жорсткіше, здатна була тимчасово поліпшити ситуацію на квазіринку. Вона зменшувала симптоми (у формі дефіциту), не усуваючи причин системного захворювання (Kolodko 1986, Nuti 1986).

Що гірше, в країнах, які поступово відходили від моделі ортодоксального соціалізму, що характеризувалася високим рівнем централізації рішень і суворим бюрократичним контролем над цінами⁸, – а цей процес із різною інтенсивністю відбувався ще з 1956 р., особливо в Польщі й Угорщині, й мен-

⁷ У Польщі в середині 1989 р. близько половини цін, з точки зору ринкової вартості, вже було звільнено ("дерегульовано"). У таких країнах, як Албанія або Румунія, вільних ринкових цін у той час майже не було.

⁸ Тут я вживаю поняття "ціни" у строгому значенні цього слова, маючи на увазі грошове вираження вартості споживчих товарів і послуг, які обмінюються на ринку, а не ціни в широкому сенсі, включно з ціною праці, тобто заробітною платою, ціною грошей у майбутньому, тобто відсотковою ставкою, і ціною іноземної валюти, тобто обмінним курсом.

шою мірою – в Болгарії й Чехословаччині – попередні реформаторські заходи у вигляді часткового дерегулювання цін призвели до зростання цін, а не до усунення недоліків. Янош Корнаї писав: "В одному напрямі є причинно-наслідковий зв'язок: дефіцит посилює тенденцію до дрейфування цін (угору). Але в протилежному напрямі такого зв'язку немає (...). І стабільний рівень, і падіння, і підвищення цін однаково сумісні з постійним підтриманням нормального ступеня дефіциту. Норми дефіциту не вічні, та жодна зміна цін у будь-якому напрямі не може сама по собі змінити їх у довгостроковій перспективі" (Корнаї 1980, с. 498). Окрім прихованої інфляції, типової для державного контролю над цінами⁹, з'явилася також відкрита інфляція. Перша призвела до того, що домогосподарства накопичили примусові грошові заощадження, а остання – до інфляції цін, оскільки мало місце класичне підвищення загального рівня цін.

Тим часом у соціалізмі, який зазнав реформ, обидва ці недуги з'явилися; це щось невідоме вільній ринковій економіці, щось геть нечуване в капіталізмі. Для цього синдрому подвійної інфляції, частково відкритої, частково прихованої, я вигадав назву *shortageflation* ("дефіцитофляція") (Kolodko 1986), за аналогією зі стагфляцією (Haberler 1977) (співіснування стагнації, тобто повільного зростання виробництва, й одночасного зростання безробіття й інфляції, характерних для капіталізму. Ступінь стагфляції зазвичай вимірюється як загальна сума рівня безробіття (U) й інфляції цін (CPI):

$$SF = U + CPI \quad (6)$$

тоді як тяжкість дефіцитофляції виражається сумою дефіциту (SH) й інфляції цін (CPI):

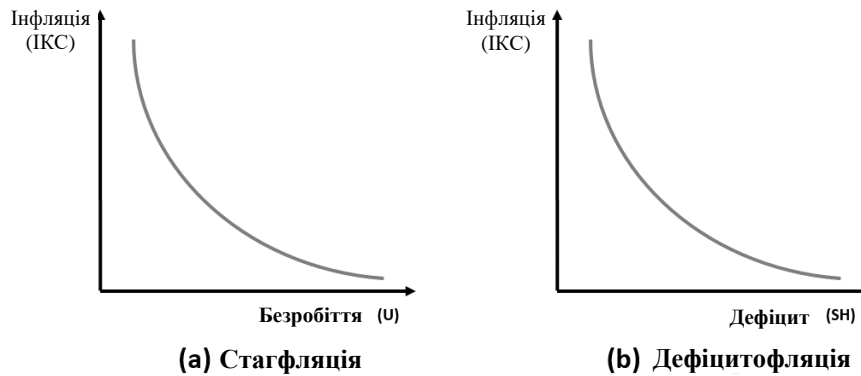
$$SHF = SH + CPI \quad (7)$$

Порівняння темпів стагфляції (SF) і дефіцитофляції (SHF) хоч і є спірним, проте має великий сенс (Kolodko-McMahon 1987). У першому випадку йдеться про вибір між рівнем інфляції і рівнем безробіття, – ця дилема описується кривою Філіпса (Fisher 1973), а в другому – між темпами інфляції цін і темпами прихованої інфляції, яка спричиняє дефіцит, що описується кривою дефіцитофляції.

Не заглиблюючись у методологічно складне питання щодо вимірювання дефіциту, доцільно протистояти цим двом процесам – а це не стільки ситуації, скільки процеси, що відбуваються протягом певного періоду часу, – бо вони відображають системні недоліки капіталізму та соціалізму. Корнаї посилається на це у своїй книзі "Динамізм, суперництво й економіка надлишків. Два нариси про природу капіталізму" (2014), коли надає перевагу капіталізму як меншому з двох лих, бо система, яка за своєю сутністю передбачає постійне перевиробництво, що супроводжується безробіттям, є далекою від ідеалу. Це реальний капіталізм, який на практиці не може сягнути ідеалу, що існує

⁹ Нині країні прояви цього можна спостерігати в Північній Кореї або в менших масштабах на Кубі, а також у Венесуелі та Зімбабве.

в теорії, тобто забезпечити повну зайнятість. У реальному капіталізмі вона сягає, в кращому випадку, так званого природного рівня безробіття.

Діаграма 2. Стагфляція (а) і дефіцитфляція (б)

Джерело: складено автором.

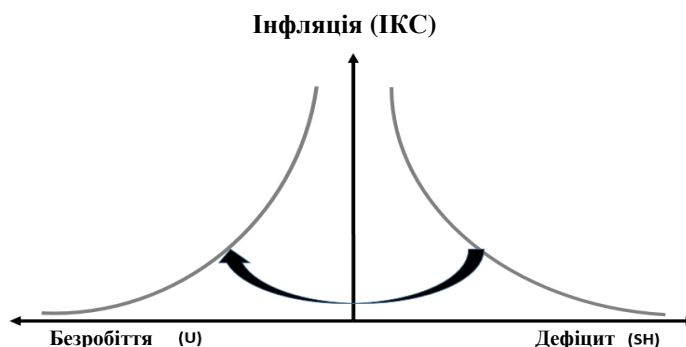
І це слово – "природний" – дуже дратує Корнаї, бо як може бути природною така кричуща втрата ресурсів, як системне безробіття? Він пише: "Досі я не можу читати без роздратування (навіть обурення) цей настільки часто повторюваний, канонізований вираз – *природний* рівень безробіття. Природний? Хіба дика Природа лісів і зайців, скель і землетрусів якимось чином установила необхідність безробіття? Протягом багатьох десятиліть я різко критикував соціалістичну систему, але і друзі, й вороги мають розуміти, що вона характеризується хронічною нестачею робочої сили, а не хронічним безробіттям при значному надлишку робочої сили" (Корнаї 2014, с. 92–93).

Звісно, прихильники терміна "природний рівень безробіття" не пов'язують відсутність робочих місць із Матір'ю Природою, вони просто констатують той неприємний факт, що за сутністю капіталізму безробіття є його невід'ємною рисою, яка завжди й усюди йому притаманна. Інакше кажучи, такою є його природа... Точно так само, згідно з теорією дефіцитної економіки Корнаї, соціалізм природно пов'язаний із дефіцитом. Інакше кажучи, такою є його природа...

Протестуючи проти черг і високих цін, або *дефіцитфляції*, і пропонуючи перехід до ринкової економіки, яка швидко виявилася капіталістичною економікою, багато хто, гадаю, більшість людей у соціалістичних країнах, зокрема й багато економістів¹⁰, не розуміли, що фактично обстоюють заміну

¹⁰ Варто нагадати, що автори горезвісного шоку без терапії у Польщі на початку 1980-х і 1990-х років заявили, що безробіття становитиме "лише" не більше 400 тис. осіб, а потім – імовірно, після року поступового зниження темпів економічного зростання зі зменшенням ВВП на 3,1% – воно мало стабілізуватися чи навіть піти на спад (Gomulka 1991) (щодо перших критичних оцінок неспроуманої "шокової терапії" див. Frydman, Kolodko and Wellisz 1991). Фактично протягом п'яти років рівень безробіття зріс, перевищивши 3 млн осіб, тобто більш як 18% у 1994 р. (Kolodko and Nuti 1997). Наприкінці 2017 р., після періодичних підвищень і спадів, рівень сягнув менш як 7%, тобто трохи більш як 1 млн осіб.

структурного безробіття структурним дефіцитом. У результаті постсоціалістичні країни, які мріяли про збалансовану економіку, вільну від інфляції й дефіциту, – майже як Аліса у Країні Див, яка пройшла крізь дзеркало, – перемістилися з правої частини діаграми, від неприйнятної альтернативи між відкритою (ціновою) інфляцією і прихованою інфляцією (дефіцитом), на її ліву частину, отримавши настільки ж неприйнятну, хоча й іншу, альтернативу між інфляцією цін і безробіттям.

Діаграма 3. Переміщення у Задзеркалля, або від альтернативи "інфляція – дефіцит" до альтернативи "інфляція – безробіття"

Джерело: складено автором.

Ніяк неможливо зупинитися на перетині осей X і Y – без інфляції, без дефіциту й без безробіття. Тому Корнаї правий, коли стверджує, що капіталізм – це менше з двох лих, бо він є системою, яка, згідно з загальноприйнятою думкою, не гарантує динамічної рівноваги, оскільки характеризується постійним дефіцитом і недовантаженням виробничого потенціалу і – що найгірше – ще й безробіттям, зате забезпечує вищу економічну ефективність, ніж соціалізм, який застряг у дефіцитах, а отже – кращий довгостроковий економічний розвиток і вищий рівень життя населення.

Коли я шукаю однозначну відповідь на питання щодо причин краху реального соціалізму, то знаходжу її у слові "*дефіцитофляція*". Цей синдром, наче ракова пухлина, роз'їдав цей і так не надто здоровий організм націоналізованої, надмірно централізованої і бюрократизованої соціалістичної економіки, і зрештою перетворив відсутність суспільного визнання цього режиму на цілковиту відмову від нього. *Дефіцитофляція* настільки сильно підірвала ефективність сектора підприємств і знижувала задоволеність домогосподарств обсягом споживання, хоча цей обсяг і відповідав загальному економічному зростанню, що в цих країнах не лише суспільство загалом перестало підтримувати систему, а й еліти відмовилися від спроб її реформувати. Марні зусилля щодо модернізації соціалістичної системи змінилися повним її скасуванням або системною трансформацією.

Янош Корнаї точно діагностує причини дефіциту за соціалізму, показуючи, що його джерелом є феномен м'яких бюджетних обмежень (Kornai 1980, 1986 і 1990). Цінові маніпуляції – частіше бюрократичні, ніж ліберальні – на-

вряд чи були б можливі, якби не супроводжувалися системним посиленням бюджетних обмежень і припасуванням фінансових потоків, що надходять на підприємства й у домашні господарства, до фактичного рівня економічного потенціалу. За державної власності на засоби виробництва грошова маса коригувалася з огляду на попит на гроші й генерувалася в такому обсязі, який відповідав реальній пропозиції товарів. Якщо державна власність є фундаментальною і, згідно з ортодоксальними поглядами, невід'ємною характеристикою соціалістичної економіки, то такою ж невід'ємною її рисою стає й дефіцит.

У наш час загалом існує одностайна думка стосовно того, що за реального соціалізму м'які бюджетні обмеження зумовлювалися переважно державною власністю на засоби виробництва, а вони, зі свого боку, спричиняли інфляцію – більш-менш приховану чи більш-менш відкриту, залежно від часу й місця, тобто від системних і політичних чинників. Такою була реальність, але чи було це неминуче? Хоча Корнаї стверджує, що так, було, Маріо Нуті має стосовно цього сумніви. Він вважає, що, теоретично, рівноважні ціни, які "очищують ринок", могли б існувати і за соціалізму, причому без необхідності впровадження режиму жорстких бюджетних обмежень (Nutì 2018). А якщо цього не було досягнуто? Тоді це було зумовлено помилковою економічною політикою, але не сутністю системи.

У Радянському Союзі й у соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи спроби в цьому напрямі робилися, але невдалі. Тим часом у Китаї, а також у В'єтнамі (Kornai and Qian 2009) та в дуже слаборозвинених Камбоджі й Лаосі це спрацювало. Тоді чи не помиляється Корнаї, якщо ринкові рівноважні ціни можливі й за соціалізму? А там, де це працює, воно відбувається за жорстких чи м'яких бюджетних обмежень? Які висновки можна зробити щодо еволюції китайської економічної системи? Чи є це соціалізмом зі збалансованим ринком чи, точніше, ринком споживача, оскільки потік пропозиції перевищує потік попиту, а чи це капіталізм із ринком, що характеризується надвиробництвом і безробіттям¹¹, на якому частково залишаються м'які бюджетні обмеження?

3. Соціалізм із китайською специфікою чи корумпований клановий капіталізм?

Приклад Китаю – країни, на яку припадає за ПКС майже п'ята частина світового виробництва, суперечить традиційним поглядам принаймні з двох причин. По-перше, якщо це соціалізм¹², то усунення дефіцитів у його економіці виявилось можливим без зміни системи. По-друге, якщо це капіталізм, то він може існувати і, з економічного погляду, реально процвітати й без демократії.

¹¹ Офіційний рівень безробіття в Китаї становить 4%, але він, безперечно, вищий, оскільки багато людей, котрі мігрують із сільської місцевості до міст, не знаходять там роботи, але не зареєстровані як безробітні. Отже, офіційна статистика їх не враховує.

¹² На Заході Китай, як і раніше, часто бездумно називають комуністичною країною – як у фаховій літературі, так і в політичних коментарях. Ця помилка породжена простою практикою прирівнювання однопартійної системи до комуністичної держави і значущістю державного сектора за часів комуністичної економіки.

У наші дні в Китаї можна купити як миску рису, так і останню модель Ferrari; достатньо мати гроші або купівельну спроможність, збалансовану пропозицією на ринку. Ба більше, Китай успішно вийшов із економіки дефіцитів, практично не зазнавши *дефіцитофляції*, що мала такий руйнівний вплив на економіку європейських соціалістичних країн і, водночас, наразі не змогла радикально посилити бюджетні обмеження. Про це найкраще свідчить зростання заборгованості сектора підприємств, що коливається близько 170% ВВП. Значна частина цієї заборгованості – це кредиторська заборгованість державних підприємств або державних корпорацій (компаній із мажоритарним державним пакетом акцій). Тож приклад Китаю свідчить, що можна позбутися синдрому дефіциту, створивши лібералізовану систему цін і еластичну цінову політику, і водночас зберігши значний сектор державних підприємств. Додамо, що в цьому середовищі держпідприємства функціонують серед відчутних, хоч і не повною мірою жорстких бюджетних обмежень. Як між білим і чорним, є ціла палітра кольорів і відтінків і між м'якими й жорсткими бюджетними обмеженнями.

Вільна ринкова економіка є необхідною, але недостатньою умовою для демократії. Політкоректність також вимагає сформулювати і зворотне твердження – що демократія є невід'ємним атрибутом вільної ринкової економіки і що за своєю сутністю вона сприяє ефективності, а отже, й економічному зростанню, хоча ринок як такий не убезпечує від нечесності, і демократія як така не дає гарантій проти дурості. Однак, якщо не брати до уваги політкоректність, якою не користується наука в пошуках істини, ці твердження потрібно принаймні поставити під сумнів, якщо не повністю відкинути. Насправді економічному зростанню сприяють правильні рішення, що їх приймають як на мікроекономічному рівні, тобто в управлінні підприємствами, де ніхто не думає про демократію, і на макрорівні, у процесі здійснення економічної політики, яка в сучасному західному капіталізмі постійно грузне в демократичних дискусіях. Недостатньо обстоювати справедливість (і ті, хто приходять до влади в результаті демократичних виборів, часто якраз неправі), потрібно також мати більшість.

Досвід показує, що демократія як така в жодному разі не гарантує правильних рішень, а нерідко навіть ускладнює процес їх прийняття. Невипадково фінансова криза на межі першого і другого десятиліть XXI ст. була викликана країною, де панує ліберальна демократія, – США. Це не означає, що демократію не варто цінувати; насправді варто, оскільки демократія цінна сама по собі, навіть коли ускладнює прийняття раціональних економічних рішень. Це також не означає, що відсутність демократії сприяє економічному зростанню. Таке може статися, але зовсім не обов'язково. І в наші дні це трапляється рідко.

Важко пригадати якісь інші приклади, крім Сінгапуру (країни, яка донедавна не була демократичною) і ще декількох порівняно успішних близькосхідних держав, таких як Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Катар або Кувейт, де ринок досить легко функціонує без демократії і, на чому слід наголосити, це відбувається за явно домінуючої ролі державного сектора. Однак те, що так є нині, не означає, що так триватиме й надалі. Арабська весна з початку цього

десятиліття зазнає поразки, але в деяких геополітичних зонах більш ніж чотири сезони...

У Китаї, хоча його політична система не є демократичною, оскільки насправді вона авторитарна, справи йдуть добре; за більш як покоління ця країна досягла економічного зростання, і щодесять років більш як удвічі збільшує вартість виробництва і споживання. З погляду економічного зростання Середина Імперія є найяскравішим прикладом успіху в історії людства. Нічого подібного ніколи не відбувалося в минулому і ніколи не станеться в майбутньому, в таких масштабах і для такої кількості людей. Випадок із Китаєм підтверджує, що принципове значення для динамічного довгострокового соціально-економічного розвитку має належна синергія між ринком і державою, творча гармонія ринкової спонтанності й державного регулювання. А що означає "правильна синергія" – залежить від контексту. Єдиного універсального правила немає; кожна країна має виробити власну синергію з огляду на культурний, історичний, геополітичний і екологічний контекст (Kolodko 2014a).

Використовуючи відносини власності як вирішальний критерій, Корнаї вважає, що в Китаї капіталізм існує вже десять років. Згідно з даними, наданими Організацією економічного співробітництва і розвитку, в приватному секторі було вироблено більшість національного доходу вже наприкінці минулого століття, в 1998 р.

Якби така динаміка змін структурної власності збереглася, то нині до приватного сектора належала б переважна кількість активів, а отже, і переважна кількість виробництва, зайнятості й доходів бюджету. Та це не так, оскільки темпи розширення приватного сектора в Китаї впродовж останнього десятиліття сповільнюються. До певної міри це природно, бо приватний сектор зростає тим повільніше, чим менше активів залишається для денаціоналізації. Та це лише один чинник, а інший полягає в тому, що політика Комуністичної партії Китаю свідомо обмежує масштаби приватизації державних активів, вважаючи, що збереження їх у розпорядженні держави чи, принаймні, під її контролем краще слугуватиме державним стратегічним цілям, які, на думку партії, зводяться до розвитку та зміцнення соціалізму, а зовсім не до його знищення.

Можна зазначити, що частка приватного сектора нині не набагато вища, ніж десять років тому; цей показник коливається на рівні понад двох третин ВВП. Офіційні джерела свідчать, що приватний бізнес генерує більш як 60% ВВП Китаю і забезпечує більш як 80% робочих місць. Згідно з окремими даними Національного бюро статистики, в першій половині 2017 р. інвестиції приватного сектора зросли на 7,2%, як порівняти з першою половиною минулого року, що становить 60,7% від загальних витрат. Водночас китайська влада наголошує на важливому значенні державного сектора. Вартість активів держпідприємств перевищує 150 трлн юанів (23,1 трлн дол. США), що еквівалентно китайському ВВП протягом двох років (відповідно до поточного ринкового обмінного курсу), а інвестиції держпідприємств у дослідження й розробки становлять 25% від загальної суми (China Daily 2017a). Китайський центр державних приватних партнерств, який сприяє практичній ко-

рисності державно-приватного партнерства (ДПП), повідомляє, що у 2017 р. було реалізовано понад 13,5 тис. проектів ДПП на суму 16,3 трлн юанів (2,5 трлн дол. США).

Таблиця 1

Співвідношення приватного і державного секторів у Китаї,
% від загальної доданої вартості, за формами власності

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Зміна
<i>Несільськогосподарський бізнес-сектор</i>							
Приватний сектор	43.0	45.3	47.7	51.8	54.6	57.1	+14.1
Держсектор (у широкому сенсі)	57.0	54.7	52.3	48.2	45.4	42.9	-14.1
Зокрема:							
державний	40.5	40.1	39.6	37.1	35.2	34.1	-6.4
колективний	16.5	14.7	12.7	11.2	10.1	8.8	-7.7
<i>бізнес-сектор</i>							
приватний сектор	53.5	54.9	56.3	59.4	61.5	63.3	+9.8
Держсектор (у широкому сенсі)	46.5	45.1	43.7	40.6	38.5	36.7	-9.8
Зокрема:							
державний	33.1	33.0	33.1	31.2	29.9	29.2	-3.9
колективний	13.4	12.1	10.6	9.4	8.6	7.5	-5.9
<i>у економіці загалом</i>							
приватний сектор	50.4	51.5	52.8	55.5	57.4	59.2	+8.8
Держсектор (у широкому сенсі)	49.6	48.5	47.2	44.5	42.6	40.8	-8.8
Зокрема:							
державний	36.9	37.1	37.3	35.7	34.6	33.7	-3.2
колективний	12.7	11.3	10.0	8.8	8.0	7.1	-5.6

Джерело: Kornai 2008, с. 149 (за матеріалами OECD 2005).

Немає жодних підстав сумніватися у цих даних, особливо з огляду на те, що кращих у нас немає. Варто, втім, наголосити, що через китайську класифікацію форм бізнесу структура економіки Китаю за критерієм власності стала ще складнішою. Віднесення підприємства до державної чи приватної власності часто вирішується простою угодою. Питання тут дуже ускладнюється, оскільки в багатьох випадках важко чітко визначити: приватна це власність чи державна? Причиною є те, що навіть у сфері класифікації існує цілий спектр проміжних і змішаних форм. Розбіжності між державним і приватним нечіткі, відмінні риси цих категорій розмиті, й кордони між секторами стають нечіткими. Тут особливий акцент робиться не лише на традиційних ознаках форм власності, а й на відмінностях у сфері управління підприємствами й державного управління (Bałtowski and Kwiatkowski 2018). Часом держава фактично здійснює управління корпоративною структурою поверх формального приватного власника, а державне підприємство (частіше зі змішаною власністю) може фактично управлятися приватною компанією, яка здебільшого переймається власними доходами, а не доходами держави й досягненням інших державних цілей, таких як зайнятість, охорона навколишнього середовища чи внесок у соціальну згуртованість.

Показово, що, коли я шукав поточні дані, необхідні для аналізу цієї теми, один китайський економіст сказав мені: "У міру того, як державний і приватний сектори поступово змішуються, Китай більше не наголошує на правах власності в більшості галузей промисловості й припинив публікацію відповідної статистичної інформації. Отже, розрахувати частку цих секторів у ВВП нелегко. У багатьох дослідженнях використовуються тільки такі показники, як кількість підприємств, інвестиції в основні активи, податки, дохід від основної діяльності та сумарні показники вартості активів промислових підприємств державного і приватного секторів".

Щодо розмаїття форм власності в Китаї, – зокрема й гібридних, які одні автори кваліфікують як приватні, а інші воліють бачити у групі держпідприємств, – є дані, що показують кількість зайнятих і її зміни в 1978–2016 рр. у відповідній групі підприємств. Нині статистичне управління китайського уряду вирізняє такі десять видів власності:

- 1) держпідприємства;
- 2) колективні підприємства;
- 3) кооперативні підприємства;
- 4) підприємства зі змішаною власністю;
- 5) компанії з обмеженою відповідальністю;
- 6) корпорації з обмеженою відповідальністю;
- 7) приватні підприємства;
- 8) підприємства, що фінансуються з Гонконга, Макао й Тайваню;
- 9) підприємства, що фінансуються з-за кордону;
- 10) особи, зайняті індивідуальною трудовою діяльністю.

Без ретельного аналізу й компромісного трактування назви типу підприємства в деяких випадках неможливо однозначно визначити, в приватній чи державній власності перебуває підприємство. Такий спрощений поділ уже просто не працює.

Варто додати, що за весь час проведення радикальних реформ, розпочатих у 1978 р. Ден Сяопіном (Vogel 2013), значна частина економічного зростання Китаю стала результатом підвищення продуктивності несільсько-господарських секторів економіки. Однак такий значний економічний успіх був би неможливий, якби не фундаментальні зміни в сільському господарстві, де ефективність роботи також динамічно зростала. Обидва ці процеси супроводжувалися найбільшою міграцією в історії, під час якої сотні мільйонів селян залишили сільську місцевість і переїхали до міст. Наразі міське населення вже становить більшість населення Китаю – 58%. Але ще більше значення для економічного зростання, ніж переміщення робочої сили із сільського господарства в промисловість, мав перехід власності на засоби виробництва від державних підприємств до приватних компаній (Lardy 2014, Cheremukhin 2015).

Таблиця 2

Кількість зайнятих у Китаї у міських та сільських поселеннях

Роки	Міські поселення										Сільські поселення				
	Усього	Попередній підсумок	Державні підприємства	Кооперативні підприємства	Підприємства спільної власності	Підприємства з обмеженою відповідальністю	Корпорації з обмеженою відповідальністю	Державні підприємства з обмеженою відповідальністю	Приватні підприємства	Підприємства, що фінансуються з Гонконгу, Макао і Тайваню	Підприємства, що фінансуються з-за кордону	Самостійно зайняті особи	Попередній підсумок	Приватні підприємства	Самостійно зайняті особи
1978	40 152	9 514	7 451	2 048								15	30 638		
1980	42 361	10 525	8 019	2 425								81	31 836		
1985	49 873	12 808	8 990	3 324	38							450	37 065		
1990	64 749	17 041	10 346	3 549	96							62	47 708	113	1 491
1995	68 065	19 040	11 261	3 147	53			317	485	272	4	241	49 025	471	3 054
2000	72 085	23 151	8 102	1 499	42	687		457	1 268	310		332	48 934	1 139	2 934
2001	72 797	24 123	7 640	1 291	45	841		483	1 527	326		345	48 674	1 187	2 629
2002	73 280	25 159	7 163	1 122	45	1 083		538	1 999	367		391	48 121	1 411	2 474
2003	73 736	26 230	6 876	1 000	44	1 261		592	2 545	409		454	47 506	1 754	2 260
2004	74 264	27 293	6 710	897	44	1 436		625	2 994	470		563	46 971	2 024	2 066
2005	74 647	28 389	6 488	810	45	1 750		699	3 458	557		688	46 258	2 366	2 123
2006	74 978	29 630	6 430	718	45	1 920		741	3 954	611		796	45 348	2 632	2 147
2007	75 321	30 953	6 424	718	43	2 075		788	4 581	680		903	44 368	2 672	2 187
2008	75 564	32 103	6 447	662	43	2 194		840	5 124	679		943	43 461	2 780	2 167
2009	75 828	33 322	6 420	618	37	2 433		956	5 544	721		978	42 506	3 063	2 341
2010	76 105	34 687	6 516	597	36	2 613		1 024	6 071	770		1 053	41 418	3 347	2 540
2011	76 420	35 914	6 704	603	37	3 269		1 183	6 912	932		1 217	40 506	3 442	2 718
2012	76 704	37 102	6 839	589	39	3 787		1 243	7 557	969		1 246	39 602	3 739	2 986
2013	76 977	38 240	6 365	566	108	6 069		1 721	8 242	1 397		1 566	38 737	4 279	3 193
2014	77 253	39 310	6 312	537	103	6 315		1 751	9 857	1 393		1 562	37 943	4 533	3 575
2015	77 451	40 410	6 208	481	92	6 389		1 798	11 180	1 344		1 446	37 041	5 215	3 882
2016	77 603	41 428	6 170	453	86	6 381		1 824	12 083	1 305		1 361	36 175	5 914	4 235

Джерело: National Bureau of Statistics, Beijing.

Янош Корнаї сформулював свою думку про Китай як про капіталістичну економіку десять років тому, ґрунтуючись на даних про швидке зростання приватного сектора, який уже в 2001 р. почав переважати в економіці країни (Kornai 2008). Я сам тоді дотримувався думки, що після вступу до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 р. "Китай обрав курс на повноцінну ринкову економіку" (Kolodko 2011, с. 229), а пізніше дійшов висновку, що такий крок можливий лише для капіталістичної економіки (Kolodko 2014a, зокрема в розділі XIV "Азійська ера з євроатлантичною цивілізацією як тлом?", с. 146–170), із чим деякі автори принципово не погоджувалися, стверджуючи, що насправді приклад Китаю доводить, що можна бути одночасно і повноцінною ринковою економікою, і соціалістичною країною.

Кажучи про повнокровну ринкову економіку, я мав на увазі її складнішу й інституційно розвиненішу форму, ніж та, якої Китай досягнув на сьогодні. Виявляється, шлях до зрілого ринку триваліший, ніж нам здавалося. Світова організація торгівлі, як і раніше, не надає Китаю статусу ринкової економіки, і, хоча переважна кількість країн – членів СОТ підтримують такий статус, що справедливо, надання його Китаю наразі важко очікувати, з огляду на те, що президент США Дональд Трамп вважає Китай разом із Росією своїми державами-суперниками. Також і Європейський Союз, як і раніше, виявляє стриманість у питанні надання Китаю офіційного статусу ринкової економіки.

У той час як люди, більш скептично налаштовані щодо економічної, соціальної та політичної реальності Китаю, зауважують явища, що порушують стандарти ринкової економіки СОТ, – такі як маніпуляції з обмінним курсом і на валютному ринку, обмеження на організацію вільних профспілок і страйків, величезний корпоративний борг і надлишкові виробничі потужності в деяких секторах, інші наголошують на порятунку сотень мільйонів людей від злиднів і можливість для широких мас використовувати ринкові механізми й отримувати вигоду від економічного зростання. Дехто зазначає авторитарний, а часом і репресивний характер політичної системи Китаю (Ringen 2016), інші стверджують, що Китай є радше функціональною меритократією (Bell 2015). Тоді як деякі оглядачі висловлюють побоювання, що масштабна програма, відома під назвою Нового шовкового шляху¹³, – це прояв китайського імперіалізму, інші акцентують увагу на допомозі, яку Китай надає бідним країнам у боротьбі за подолання відсталості, яка часто є результатом попередньої капіталістичної експлуатації. Дехто виявляє зайвий ентузіазм, оцінюючи успіхи й міжнародну конкурентоспроможність китайських приватних високотехнологічних компаній, інші зауважують далеко не поодинокі випадки порушення інтелектуальної власності.

¹³ Новий шовковий шлях, або офіційно OBOR (*One Belt, One Road* – один пояс, один шлях) являє собою масштабну програму інвестицій в інфраструктуру, що має сприяти торгівлі між Китаєм і його зарубіжними партнерами на заході, півдні та півночі. Програма спрямована на 65 країн Азії, Близького Сходу, Північної та Східної Африки і Східної Центральної Європи (так звана ініціатива 16+1, що включає 16 постсоціалістичних країн: Албанію, Боснію і Герцеговину, Болгарію, Хорватію, Чеську Республіку, Естонію, Угорщину, Литву, Латвію, Македонію, Чорногорію, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину та Словенію).

Отже, ми маємо сумніви щодо визначення сучасної китайської системи. Янош Корнаї таких сумнівів не мав, оскільки дійшов висновку, що, незважаючи на всі недоліки китайського ринку, країна вже понад десять років тому була капіталістичною. Він виводить це твердження не лише зі співвідношень між основними секторами економіки, державними і приватними, а й також із того, що дефіцити у країні подолано. Хід його міркувань зрозумілий: у Китаї немає ніяких дефіцитів, оскільки це вже капіталізм із досить жорсткими бюджетними обмеженнями, що доводиться переважанням приватного сектора в економіці.

Серед китайських економістів погляди стосовно цього питання розділилися. Вони переважно відкрито підтримують те, що декларує партія. Багато хто особисто для себе розуміє, що в реальності, яка їх оточує, дедалі більше ознак капіталізму. Хай там як, вони підходять до ідеї менш ідеологічно і більш прагматично. Називайте як хочете, а значення мають ефективність і конкурентоспроможність, а не ідеологічні та політичні суперечки. СОТ може, як і раніше, несправедливо стверджувати, що це не ринкова економіка, але насправді це саме ринок із китайськими особливостями, сутність (і, очевидно, перевагу) якого Захід зрозуміти не може.

Це питання потребує ширшої перспективи, оскільки частка приватної власності в економіці аж ніяк не є єдиним критерієм, аби говорити про її соціалістичний чи капіталістичний характер. Не менш важливим питанням є природа й функції держави, а вони можуть різнитися для різних рівнів виробництва й зайнятості в приватному секторі. У конкретних випадках їхня частка у ВВП може бути порівняно вищою у країні А, ніж у країні Б, але водночас характер держави, її функції, завдання й діяльність можуть свідчити про переважання ознак, характерних для соціалізму. Аби визначитися щодо цього питання, потрібен ширший підхід. Зокрема необхідно оцінити масштаби втручання держави в економіку. Можна виокремити декілька типів такого втручання.

На додачу до класичної соціалістичної держави, сформульовано чотири моделі (Block 1994):

- 1) втручання у формі забезпечення суспільних благ;
- 2) втручання у формі забезпечення макроекономічної стабілізації;
- 3) втручання у формі забезпечення соціальних прав;
- 4) втручання у формі стимулювання розвитку.

Не вдаючись цього разу до поглибленого аналізу зазначених моделей, із самих їхніх назв доходимо висновку, що всі вони в Китаї наявні. Дві перші форми втручання – надання суспільних благ і піклування про макроекономічну стабільність – безперечно, є питанням відповідальності держави і за капіталізму, з чим погоджуються навіть неоліберальні економісти (хоча останні, безперечно, сперечатимуться зі своїми колегами – соціал-лібералами щодо широкого кола товарів і послуг – які з них справді мають бути визнані суспільними благами). Останні дві сфери – соціальних прав і політика розвитку – асоціюються з функціями соціалістичної держави. Або, що ще більше ускладнює це питання, з державним капіталізмом (Bremmer 2010). Це демонструє,

наскільки відносною може бути межа між деякими поняттями. Звісно, з такого погляду Китай належить до категорії соціалістичної економіки, на відміну від державного капіталізму близькосхідного типу, як, наприклад, у Саудівській Аравії, або середньоазійського, як у Казахстані.

Принаймні, на довгому шляху від ортодоксального соціалізму до ліберального капіталізму, який виявився довшим, ніж здавався на початку, є багато проміжних зупинок, найбільш значущими з яких є ринковий соціалізм і державний капіталізм. Аби ще більше заплутати ситуацію, вони частково перекриваються; тобто в тому самому місці й часовому проміжку щось уже є, а чогось ще немає.

4. Куди прямує Китай і яке до цього діло іншим?

Китай бере активну участь у реформуванні глобальної системи управління, економіка якої перебуває у тяжкому стані (Lan 2017). Якщо глобалізація незворотна – а це так, імперативом на найближчі роки є її реінституціоналізація (Kolodko 2004). Безперечно, Китай відіграватиме важливу роль у цьому процесі, хоча це, звісно, й не буде "глобалізацією з китайською специфікою". Вважає, що в цей самий час американський президент, присягаючи на сходах Капітолія США, вигукує "Америка передусім!", а на Глобальному економічному форумі в Давосі президент нібито комуністичного Китаю заявляє, що його країна виступає за вільну торгівлю й нову глобалізацію – не ту, яку пропагують неоліберали і яка збагачує небагатьох багатих коштом багатьох бідних, а ту, яка вигідна всім.

Китайці запозичили із Заходу гасло "безпрограшна глобалізація" (*win-win globalization*). Циніки зазначають, що це *win-win* (дослівно, *перемогти-перемогти*), яке, до речі, за випадковим збігом, приємно і знайомо звучить китайською, означатиме 2:0 на користь Китаю. Але головне, що за цим гаслом стоїть ідея всеосяжної ("інклюзивної") глобалізації, у якій Китай протягом найближчих десятиліть, безперечно, зіграє одну з провідних ролей. Це одна з цілей програми Нового шовкового шляху (офіційно *One Belt, One Road program*), яка розгортається з таким великим розмахом і з залученням як державного, так і приватного бізнесу. Це не по-соціалістичному і не по-капіталістичному, але, безперечно, дуже прагматично.

Глобальне зростання економічної могутності Китаю добре помітне у багатьох напрямках. Не всі усвідомлюють значення тієї суттєвої зміни у структурі найбільших світових корпорацій, яка відбулася впродовж останнього десятиліття і полягає в більш як двократному зростанні кількості держпідприємств серед 500 найбільших компаній світу, – переважно завдяки динамізму китайських компаній.

Якщо у 2004 р. із 49 державних підприємств, що увійшли до списку *Fortune Global 500* (тобто вони становили 10%), китайськими були 14, то у 2016 р. у групі зі 101 глобально важливого державного підприємства (тепер вони становили вже 20%) налічувалося 76 китайських. І знову постає питання: це ознака розширення соціалізму чи державного капіталізму?

Утім, еволюція системи й політика, що провадиться як частина цієї еволюції в Середній Імперії, будуть підпорядковані не створенню міжнародної

влади Китаю, а чомусь іншому. Те, що важливе зараз і буде важливим у доступному для огляду майбутньому – це поліпшення внутрішньої економічної ситуації. Китайський вислів *mei hao sheng huo*, який можна перекласти як "краще життя" чи "щасливе життя", 14 разів ужив китайський лідер Сі Цзінпін у вступній доповіді на XIX Національному з'їзді Комуністичної партії Китаю у жовтні 2017 р. Він наголосив, що "соціалістична демократія Китаю є найширшою, найістиннішою та найефективнішою демократією для захисту корінних інтересів народу (...). Ми не маємо просто механічно копіювати політичні системи інших країн" (Xi Jinping 2017). Відкидаючи правило "один розмір пасує всім", характерне для неоліберального Вашингтона, він додав із характерною китайською образністю: "Лише власник знає, пасують черевики чи ні" (China Daily 2017b).

Таблиця 3

Кількість держпідприємств із окремих країн у списку 500 найбільших світових корпорацій *Fortune Global 500* у 2004–2016 рр.

Країна	Роки						
	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Китай	14	22	32	52	72	78	76
Індія	4	5	5	5	5	5	4
Росія	1	2	3	3	3	4	3
Франція	6	4	4	3	3	3	3
Японія	2	2	2	2	2	2	2
Бразилія	2	2	2	2	2	2	2
Мексика	2	2	2	2	2	2	1
Німеччина	6	4	5	3	2	2	1
Південна Корея	1	1	1	1	2	2	1

Джерело: Bałtowski and Kwiatkowski 2018 (за даними *Fortune Global 500*, "CNN Money", <http://fortune.com/global500>, різні роки).

Таблиця 4

Зміни частки держпідприємств серед 500 найбільших підприємств світу

№	Показник	2004		2016	
		Кількість	Частка, %	Кількість	Частка, %
1	Кількість підприємств	49	9,8	101	20,2
2	Обіг, млрд дол. США	1,342	8,0	5959	21,6
3	Кількість зайнятих, тис. осіб	8,855	18,4	20,117	30,1
4	Чистий прибуток, млрд дол. США	75,9	8,2	247,0	16,3

Джерело: Bałtowski and Kwiatkowski 2018, таблиця 7.4.

Справедливо відкидаючи взуття не того розміру, в яке його намагаються втиснути, й усвідомлюючи свої неабиякі досягнення та силу й водночас відчуваючи потреби інших країн у пошуках ефективного шляху розвитку, Китай пропонує себе як лідера в цих пошуках і соціалізм як мету. "Уявлення Сі про "велику сучасну соціалістичну країну", метою якої є перемога соціалізму над капіталізмом, не лише дозволяє Китаю уникнути пастки усередненого доходу, а й слугує орієнтиром для інших соціалістичних країн" (China Daily 2017b, с. 7). На з'їзді партії, яку він очолює, Сі Цзінпін сказав: "Шлях, теорія,

система й культура соціалізму з китайською специфікою продовжують розвиватися, відкриваючи для інших країн і народів, що розвиваються, нові шляхи досягнення модернізації. Він пропонує новий вибір для інших країн і народів, які хочуть прискорити свій розвиток, зберігаючи водночас незалежність; і він пропонує китайську мудрість і китайський підхід для розв'язання проблем, що стоять перед людством" (там само, с. 8).

Китай прагне запозичити з-за кордону не лише передові технології, а й популярні поняття та слогани. Не дивно, що президент країни й голова Комуністичної партії Китаю в одній особі змалював "дорожню карту" на найближчі десятиліття (Zhang 2017). Засуджуючи в принципі одну з найгірших сторін реальної економіки Китаю, яку іноземні оглядачі більше пов'язують із капіталізмом, аніж із соціалізмом, а саме широкомасштабну корупцію, за яку в останні п'ять років були у різний спосіб покарані ні багато ні мало 1,4 млн осіб (!), Сі Цзіньпін показав, як "у два гігантських кроки" Китай стане у 2050 р. "великою сучасною соціалістичною країною". "Соціалізм із китайською специфікою для нової епохи" вже існує, нині будується "велика сучасна соціалістична країна". На жаль, із партійних документів і офіційних урядових матеріалів ми не можемо дізнатися докладніше, що означають ці два гігантські кроки, за винятком того, що найближчим часом, у 2020 р., в Китаї буде "суспільство, яке помірно процвітає в усіх відношеннях", а потім, після 2035 р., буде здійснено "соціалістичну модернізацію" і протягом наступних п'ятнадцяти років до 2050 р. буде створено "велику сучасну соціалістичну країну, – процвітаючу, сильну, демократичну, культурно розвинену, гармонійну й гарну" (China Daily 2017b, с. 5).

Якщо припустити, що в Китаї вже існує соціальна ринкова економіка (Berger, Cho and Herstein 2013) або, як вважає за краще називати її китайська влада, соціалізм із китайською специфікою для нової епохи, тоді такі амбітні уявлення (або, радше, плани), звісно, з багатьма застереженнями, варто розглянути. Однак, якщо припустити, що те, що є в Китаї, це капіталізм із китайською специфікою або навіть узагалі корумпований капіталізм (Minxim 2016), тоді ми постаємо перед геть іншими питаннями.

Я вважаю, що дискусії про те, капіталізм у Китаї чи соціалізм, стають дедалі менш плідними й лише вводять нас в оману. Якщо кожен економіст погоджується з думкою про те, що власність на засоби виробництва має ключове значення для функціонування економіки, то кожен гарний економіст має погодитися і з тим, що не менш важливими є культура, інституції й політика. Це, з одного боку, трохи затьмарює загальну картину й об'єкт аналізу, але з іншого – такий підхід саме полегшує аналіз, оскільки збагачує поле спостереження додаванням нових елементів. Зрештою, все відбувається так, як відбувається, оскільки багато чого стається одночасно...

Водночас не можна не погодитися як із деякими китайськими економістами (Lin 2004 and 2012, Huang 2017), так і з критично налаштованими зовнішніми спостерігачами (Jacques 2009, Moody 2017), які показують специфіку Китаю й намагаються пояснити, що й чому там відбувається, не використовуючи для визначення нинішнього порядку категорій "соціалізм" і "капіталізм". Я сам схильний рухатися в цьому напрямі, формулюючи теоретичний

план і практичні рекомендації для нового прагматизму також і для Китаю (Kolodko 2017). Фактично, в цьому випадку чітка відповідь на питання "соціалізм чи капіталізм" мало дасть для розуміння сутності процесів, що відбуваються; ключовим тут є цей типово китайський коментар: "із китайськими характеристиками". Тому очевидне посилення ідеологічної і політичної позиції ще цікавіше в ситуації, коли в інтелектуальних і академічних колах відкриваються нові горизонти діалогу. Ми чули від китайського лідера на з'їзді правлячої партії, що "соціалізм із китайською специфікою – це соціалізм і ніякий інший "-ізм"" (Berthold 2017, с. 31).

На мою думку, суперечки щодо формулювання "капіталізм *проти* соціалізму" – це, з одного боку, особливий спадок періоду "холодної війни", яку реальний соціалізм, вочевидь, програв, а реальний капіталізм, вочевидь, виграв. Однак це не означає кінця історії (Фукуяма 1989), оскільки історія буде з нами доти, доки ми оточені конфліктами інтересів і супутніми зіткненнями. І це добре, адже економісти будуть потрібні завжди, бо всюди, де існує конфлікт інтересів, є місце для їхніх досліджень і діяльності. Окрім того, зазначене вище не означає, що ці два режими неминуче мають перебувати в постійній конфронтації, від кайданів якої так важко звільнитися.

Деякий час тому відбувалися жваві дискусії стосовно трьох альтернативних системних перетворювальних мегатрендів:

- дивергенції;
- субвергенції;
- конвергенції.

Перший термін, імовірно, описує ситуацію співіснування протиборчих систем, капіталізму і соціалізму, і завдання полягає в тому, щоб зробити це співіснування мирним. У другому випадку одна система має домінувати над іншою, і, хоча багато хто протягом певного часу вважав, що домінуватиме соціалізм, усе сталося інакше. У третьому випадку має відбутися системна конвергенція, причому кожна система використовує й асимілює деякі елементи іншої, зокрема й культурні, і після тривалого історичного процесу дві системи мають стати більш подібними одна до одної. Звісно, це частково й відбувалося, оскільки різні аспекти капіталізму були сприйняті соціалізмом і навпаки, певні особливості соціалізму "перетекли" в реальний капіталізм і там закріпилися. Це особливо стосується соціальної переорієнтації капіталістичного ладу, який у наші дні значно відрізняється від того, що описав у "Олівері Твісті" Діккенс, або через півстоліття Раймон в "Обітованій землі".

5. Замість висновку

Безперечно, Китай значно знизив частку державної власності, хоча вона, як і раніше, домінує у банківському секторі й розподіл між державним і приватним секторами є досить нечітким. Хай там як, але країна вже не є егалітарною, якою вона намагалася бути за часів Мао. Китай має обмежену економічну демократію і систему участі в управлінні й прибутках, і живе в умовах внутрішньої та міжнародної ринкової дисципліни. Він зберіг роз-

ширений контроль над економічними параметрами за допомогою традиційних інструментів ринкової економічної політики (Tinbergen 1956), таких як фіскальна і грошово-кредитна політика, управління відсотковими ставками й обмінними курсами, встановлення цін і інвестиції держпідприємств, а також деякі форми прямого контролю. Отже, здається виправданим стверджувати, що Китай – це перехідна економіка від соціалізму, в різних його формах, до ринкового капіталізму (Nutі 2018b). Але як довго може тривати цей "перехід"? У постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи він охопив одне-два десятиліття. А в Китаї? Це буде одне чи два покоління? Чи, може, ціле століття, або навіть два?

Під час знакового візиту американського президента Річарда Ніксона до Пекіна у 1972 р. прем'єр-міністра Китаю Чжоу Еньлая запитали про вплив Французької революції на його країну. Хоча відтоді минуло 180 років, він відповів: "Наразі зарано говорити". І це не вперше китайці продемонстрували свою унікальну здатність розглядати все в дуже тривалій перспективі, в контексті історичних процесів. Так і тепер: іще занадто рано оцінювати вплив розпаду Радянського Союзу та постсоціалістичних перетворень у Центральній і Східній Європі на майбутній курс Китаю...

У наші дні Китай зазнає своєрідної конвергенції. Він переживає процес поступового злиття соціальної й економічної реальності з тим, що називають основами капіталізму, але капіталізм відштовхується або навіть іноді витісняється типовим соціалістичним менталітетом. Можна сказати, що в країні розвивається певний гібрид у формі соціалістичного капіталізму або – якщо хочете – капіталістичного соціалізму; такий собі "китаїзм". Це звучить як термінологічна суперечність? У жодному разі; ми просто застрягли в ментальній пастці однієї гострої, але водночас хибної альтернативи: соціалізм чи капіталізм – і третього не дано. *Tertium non datur*. Тим часом, цілком може виникнути і щось системно інакше, але за своєю природою не повністю позбавлене елементів цих двох систем.

Не відмовляючись від конкретних цінностей, що різняться в різних місцях цього мінливого світу, але незмінно скеровують людей і суспільства в економічній діяльності, і пам'ятаючи про необхідність збереження загального динамічного балансу, варто визнати, що з економічного погляду найважливіше значення мають ефективність і прагматизм. Саме це мав на увазі Ден Сяопін, коли сказав: "Неважливо, чорна кішка чи біла, головне, щоб вона ловила мишей".

Tertium datur.

Надійшла до редакції 18.01.2018 р.

Grzegorz W. Kolodko, *Professor of Economics*

Director of Transformation, Integration and Globalization Economic Research, TIGER at the Kozminski University in Warsaw. Member of the European Academy of Arts, Sciences and Letters.

SOCIALISM OR CAPITALISM? *TERTIUM DATUR*

Two centuries ago, Asia delivered over 60 percent of world production; in the middle of the 20th century it was less than 20 percent. Currently, it is twice as large and this share is still increasing, above all but not only, because of China whose production is still growing at a rate twice as fast as the world average. China is trying to maintain high economic dynamics, *inter alia*, through investment external expansion. This aim is to be served, among others, by the infrastructure project, drawn up with enormous verve, known as the New Silk Road, which the Middle Kingdom addresses to 65 countries on three continents. While some hope for accelerating their own economic growth, others warn against the risk of becoming dependent on China. The article analyzes these challenges, pointing to the desired directions of irreversible evolution globalization by giving it a more inclusive character, which is also strongly emphasized by the Chinese authorities in their official enunciations.

Is China still building socialism or has it already built capitalism? Or maybe both? And maybe none of those two systems as, with the market reforms that deviate from the traditional socialism, it has created something different from the classical types of political and socio-economic regimes known from the 20th century? Some authors have proclaimed that there's been capitalism in China for some time, others claim that socialism has developed there, of course one with a Chinese characteristic. Shortages have been successfully eliminated, but the economic system is unbalanced, showing surpluses this time. So is it socialism, as the official Chinese authorities claim, or capitalism, as asserted by other economists? *Tertium non datur*? Not at all, as there are yet other possibilities of regime interpretations, and the most fascinating one is being offered by the present-day China, where a unique internal convergence has taken place during the last generation. Elements of socialism intermingle with elements of capitalism and *vice versa*, creating a new, different quality. *Tertium datur*.

Keywords: *comparative economics, capitalism, socialism, postsocialist transformation, state, property rights, enterprise, shortage, shortageflation, Kornai, China*

References

1. Anderson, Jon Lee (2017, December 8). Accelerating Revolution. *The New Yorker*, 42-53.
2. Bałtowski, Maciej (2017). Evolution of economics and the new pragmatism of Grzegorz W. Kolodko. *TIGER Working Papers*, 136, March. Retrieved from http://www.tiger.edu.pl/Baltowski_Evolution%20of%20economics%20and%20the%20new%20pragmatism%20of%20Grzegorz%20W.%20Kolodko_III%202017.pdf
3. Bałtowski, Maciej and Kwiatkowski Grzegorz (2018). Przedsiębiorstwa państwowe we współczesnej gospodarce. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
4. Bell, Daniel A. (2015). *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press. doi: <https://doi.org/10.1515/9781400865505>
5. Berger, Ron, Chong, Ju Cho and Herstein, Ram (2013). China's Social Market Economy: The Leverage of Economic Growth. *International Journal of Asian Business and Information Management*, 4: 1, 21-30. doi: <https://doi.org/10.4018/jabim.2013010103>

6. Berthold, Rolf (2017, November). About the 19th National Congress of the CPC. *China Today*, 30-31.
7. Block, Fred (1994). The Roles of the State in the Economy. In: Neil J. Smelser & Richard Swedberg (eds.). *The Handbook of Economic Sociology*. NJ, Princeton: Princeton University Press.
8. Bremmer, Ian (2010). The end of the free market. Who wins the war between states and corporations? New York: Portfolio.
9. Charlesworth, H.K. (2003). *The Economics of Repressed Inflation*. Routledge, Abingdon, Oxon.
10. Cheremukhin, Anton, Golosov, Mikhail, Guriev, Sergei and Tsyvinski, Aleh (2015, July). The Economy of People's Republic of China from 1953. *NBER Working Paper*, 21397.
11. China Daily (2017a). China's private sector regains strength on optimistic economic outlook. *China Daily*, August 2. Retrieved from http://www.chinadaily.com.cn/business/2017-08/02/content_30328022.htm
12. China Daily (2017b). Xi Jinping and His Era. *China Daily*, November 18-19, 5-8.
13. Csaba, László (2009). *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
14. Emerging Europe (2017, October 16). Poland to switch from emerging to developed market. Retrieved from <http://emerging-europe.com/regions/poland/poland-switch-emerging-developed-market-september-2018/>
15. Fisher, Irving (1973). I Discovered the Phillips Curve: 'A Statistical Relation between Unemployment and Price Changes'. *Journal of Political Economy*, 81: 2, 496-502. doi: <https://doi.org/10.1086/260048>
16. Fortune Global 500 (subsequent years). CNN Money. Retrieved from <http://fortune.com/global500>
17. Frydman, Roman, Kolodko, Grzegorz W. and Wellisz, Stanislaw (1991). Stabilization Policies in Poland: A Progress Report. In: Emil-Maria Claassen (ed.). *Exchange Rate Policies in Developing and Post-Socialist Countries*, p. 89-115. An International Centre for Economic Growth Publication. San Francisco: ICS Press.
18. Fukuyama, Francis (1989). The End of History. *The National Interest*, Summer. Retrieved from <http://www.wesjones.com/eoh.htm>
19. Galbraith, James K. (2014). *The End of Normal: The Great Crisis and the Future of Growth*. New York: Simon and Schuster.
20. Galbraith, James K. (2018). Backwater Economics and New Pragmatism: Institutions and Evolution in the Search for a Sustainable Economics. *TIGER Working Paper Series*, 138. Retrieved from <http://www.tiger.edu.pl/TWP%20No.%20138%20--%20Galbraith.pdf>
21. Gomulka, Stanislaw (1991). The Causes of Recession Following Stabilization. *Comparative Economic Studies*, 33: 2, 71-89. doi: <https://doi.org/10.1057/ces.1991.14>
22. Haberler, Gottfried (1977). Stagflation: An Analysis of Its Causes and Cures. *American Enterprise Institute for Public Policy Research*, 329. Washington, DC.
23. Halper, Stefan (2010). *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century*. New York: Basic Books.
24. Heilbroner, Robert and Milberg, William (1995). *The Crisis of Vision in Modern Economic Thought*. New York: Cambridge University Press.
25. Huang, Yukon (2017). *Cracking the China Conundrum: Why Conventional Economic Wisdom Is Wrong*. New York: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190630034.001.0001>
26. Jacques, Martin (2009). *When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order*. New York: Penguin Books.
27. Kissinger, Henry (2011). *On China*. New York: Penguin Press.

28. Kissinger, Henry (2014). *World Order*. New York: Penguin Press.
29. Kolodko, Grzegorz W. (1986). The Repressed Inflation and Inflationary Overhang under Socialism. *Bureau of Economic and Business Research, University of Illinois Faculty Working Paper*, 1228. Urbana-Champaign.
30. Kolodko, Grzegorz W. (2000a). *From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation*. New York: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198297437.001.0001>
31. Kolodko, Grzegorz W. (2000b). *Post-Communist Transition: The Thorny Road*. University of Rochester Press, Rochester, NY, USA, and Woodbridge, Suffolk, UK.
32. Kolodko, Grzegorz W. (2004). Institutions, Policies and Growth. *Rivista di Politica Economica*, May-June, 45-79. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.590848>
33. Kolodko, Grzegorz W. (2011). *Truth, Errors and Lies: Politics and Economics in a Volatile World*. New York: Columbia University Press. doi: <https://doi.org/10.7312/kolo15068>
34. Kolodko, Grzegorz W. (2014a). *Whither the World: Political Economy of the Future*. New York: Palgrave Macmillan.
35. Kolodko, Grzegorz W. (2014b). The New Pragmatism, or Economics and Policy for the Future. *Acta Oeconomica*, 64: 2, 139-160. doi: <https://doi.org/10.1556/AOecon.64.2014.2.1>
36. Kolodko, Grzegorz W. (2017). Will China Save the World? *Roubini EconoMonitor*, May 24. Retrieved from <http://www.econmonitor.com/blog/2017/05/will-china-save-the-world/>
37. Kolodko, Grzegorz W. and McMahon, Walter W. (1987). Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach. *Kyklos*, 40: 2, 176-197. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1987.tb02671.x>
38. Kolodko, Grzegorz W. and Nuti, D. Mario (1997). The Polish Alternative. Old Myths, Hard Facts and New Strategies in the Successful Transformation of the Polish Economy. *Research for Action*, 33, The United Nations University World Institute for Development Economics Research, WIDER. Helsinki. Retrieved from http://www.tiger.edu.pl/kolodko/working/wider/WIDER_1997.pdf
39. Kornai, János (1971). *Anti-Equilibrium. On Economic System Theory and the Task of Research*. North Holland, Amsterdam.
40. Kornai, János (1980). *Economics of Shortage*. North Holland, Amsterdam.
41. Kornai, János (1985). *Niedobór w gospodarce*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne [in Polish].
42. Kornai, János (1986). The Soft Budget Constraints. *Kyklos*, 39: 1, 3-30. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1986.tb01252.x>
43. Kornai, János (1990). *The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System. The Example of Hungary*. London – New York: W. W. Norton and Company.
44. Kornai, János (1992). *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. New Jersey: Princeton University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/0198287763.001.0001>
45. Kornai János (2008). *From Socialism to Capitalism*. Budapest – New York: Central European University Press.
46. Kornai, János (2014). *Dynamism, Rivalry, and the Surplus Economy. Two Essays on the Nature of Capitalism*. Oxford – New York: Oxford University Press.
47. Kornai, János and Qian, Yingyi (2009). *Market and Socialism: In the Light of the Experiences of China and Vietnam*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
48. Lardy, Nicholas R. (2014). *Markets Over Mao: The Rise of Private Business in China*. Peterson Institute of International Economics. Washington, DC.
49. Lin, Justin Yifu (2004). *Lessons of China's Transition from a Planned to a Market Economy*. *Distinguished Lectures Series*, 16. Leon Kozminski Academy of Entrepre-

- neurship and Management. Warsaw. Retrieved from www.tiger.edu.pl/publikacje/dist/lin.pdf
50. Lin, Justin Yifu (2012). *Demystifying the Chinese Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
51. Marx, Karl and Engels, Frederick (2012). *The Communist Manifesto*. London: Verso.
52. Minxin, Pei (2016). *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*. Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press.
53. Moody, Andrew (2017, November 17). Prescient author now rules the roost. *China Daily*, 20.
54. Nuti, Domenico Mario (1986). Hidden and Repressed Inflation in Soviet-Type Economies: Definitions, Measurements and Stabilization. *Contributions to Political Economy*, 5, 37-82. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cpe.a035704>
55. Nuti, D. Mario (2011). Types of socialism and capitalism, teaching materials. La Sapienza University. Rome (mimeo).
56. Nuti, D. Mario (2018a). Kornai: Shortage versus Surplus Economies. *Acta Oeconomica*, 68 (1), 85-98. doi: <https://doi.org/10.1556/032.2018.68.S.7>
57. Nuti, D. Mario (2018b). *The Rise and Fall of Socialism*. Berlin: DOC-RI (forthcoming).
58. OECD (2005). *OECD Economic Surveys: China*, 13 (September). Organization for Economic Co-operation and Development. Paris. Retrieved from <http://homepage.ntu.edu.tw/~lbh/ref/OECD/42.pdf>
59. Ormerod, Paul (1997). *The Death of Economics*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
60. Phelps, Edmund S. (2013). *Mass Flourishing: How Grassroots Innovation Created Jobs, Challenge, and Change*. New York: Princeton University Press. doi: <https://doi.org/10.1515/9781400848294>
61. Reymont, Ladislas (1927). *The Promised Land*. New York: A.A. Knopf.
62. Ringen, Stein (2016). *The Perfect Dictatorship: China in the 21st Century*. Hong Kong: Hong Kong University Press. doi: <https://doi.org/10.5790/hongkong/9789888208937.001.0001>
63. Roubini, Nouriel and Stephen Mihm (2010). *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance*. New York: The Penguin Press.
64. Shambaugh, David (2016). *China's Future*. Cambridge, UK – Malden: Polity Press.
65. Stiglitz, Joseph E. (2007). *Making Globalization Work*. New York – London: W.W. Norton & Company.
66. Tinbergen, Jan (1956). *Economic Policy: Principles and Design*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
67. Tirole, Jean (2017). *Economics of the Common Good*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
68. Vogel, Ezra (2013). *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. The Belknap Press for Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London.
69. Walicki, Andrzej (1995). *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia*. Stanford: Stanford University Press.
70. Wheen, Francis (2004). *How Mumbo Jumbo Conquered the World: A Short History of Modern Delusions*. New York: Public Affairs.
71. Xi, Jinping (2017, October 18). China's socialist democracy the most effective. Xinhua reports on President Xi's report at the 19th Party Congress this morning. *Xinhua*.
72. Xinzheng, Lan (2017, November 22-25). Setting the Course. *China Today*.
73. Zhang, Hui (2017, November 18-21). The 19th CPC National Congress Draws Blueprint for National Development. *China Today*.